

RENATA BURA
Kraków

LUŽISKI SERBSKI SŁOWNIK K. B. PFULA
JAKO SŁOWNIK „ODRODZENIOWY”

Słownik Pfula jako słownik „maćičny“

Wydany w 1866 roku słownik Křesćana Bohuwěra Pfula powstał – pod wpływem idei łużyckiego odrodzenia narodowego – z inicjatywy Macierzy Łużyckiej (Maćica Serbska), a prace nad nim od początku były przez nią nadzorowane. Założona w 1847 roku Macierz Łużycka – pierwsza jednostka kulturalno-naukowa, zrzeszająca i koordynująca prace łużyckich działaczy narodowych – w swej działalności skupiła się bowiem na stworzeniu i kodyfikacji jednolitego bezwyznaniowego literackiego języka górnołużyckiego¹, a jednymi z pierwszych jej projektów były: reforma ortografii i grafiki oraz wydanie słownika.

Macierz Łużycka opowiedziała się i propagowała na łamach rocznika „Časopis Maćicy Serbskeje” (dalej: ČMS) tzw. pisownię analogiczną. Nazwa wiąże się z tym, że stworzona ona została przez analogię do pisowni innych języków słowiańskich (przede wszystkim czeskiej i polskiej) opartych na łacinie. Istotną zmianą było również to, że starą ortografią fonetyczną zastąpiono etymologiczną (np. zamiast *lowa* zaczęto pisać *hlowa*). Reforma ortografii spotkała się z wielką krytyką², ale Macierz konsekwentnie nadal ją propagowała. Już w protokole z pierwszego posiedzenia towarzystwa z 12 kwietnia 1847 roku czytamy, że wkrótce ukaże się drukiem opracowany przez Dr. Pfula „analogiski serbski prawopis” (ČMS 1848, s. 56). W tym samym protokole po raz pierwszy pojawia się też informacja o tym, że zarząd towarzystwa chce się skupić na wydaniu podręcznego słownika łużycko-

¹ Do tej pory istniały dwa niezależne warianty: protestancki, oparty na dialekcie budziszynskim, i katolicki, oparty na dialekcie kulowskim. Stopniowo zmieniała się jednak polityka językowa; w piśmiennictwie religijnym katolików kulowska podstawa języka zastąpiona została przez dialekt okolic Chróścic. Dialekt ten posiadał więcej cech wspólnych z dialektem budziszynskim (protestanckim), dając tym samym szansę na językowe zjednoczenie Górnołużyczan. Nadal istniały jednak duże różnice w ortografii: katolicy wzorowali się na pisowni czeskiej, protestanci zaś mieli ortografię opartą na pisowni niemieckiej. Wspólną cechą pisowni był gotycki kształt liter (szwabacha). Ostatecznie jednolity język górnołużycki oparty został głównie na dialekcie budziszynskim. Zdecydowały o tym zapewne dwa czynniki: dłuższa tradycja literatury protestanckiej oraz większy udział łużyckich protestantów w odrodzeniu narodowym.

² Nową ortografię krytykowali głównie protestanci i, mimo iż zaakceptowało ją wielu pisarzy, w piśmiennictwie religijnym protestantów do roku 1937 dominowała szwabacha. Ostatecznie została ona wyparta przez pisownię analogiczną dopiero po II wojnie światowej.

niemieckiego i niemiecko-łużyckiego (ČMS 1848, s. 57). Nie dowiadujemy się jednak, kto zajmie się jego opracowaniem. Ostatecznie również to zadanie powierzone zostało Pfulowi. Tak więc Křesćan Bohuřer Pful skodyfikował język górnołużycki niemal na wszystkich jego poziomach: ortografii, wymowy, słownictwa, a także gramatyki³.

Kiedy w roku 1866 ukazuje się słownik K. B. Pfula, na okładce widnieje tytuł *Lužiski serbski słownik*. Jednakże w protokole z posiedzenia z 10 grudnia 1857 roku pojawia się określenie „maćičny serbski słownik” (ČMS 1858, s. 91), które znacznie lepiej oddaje atmosferę i sytuację, w której został wydany. Słownik powstał bowiem z inicjatywy Macierzy Łużyckiej i jest dziełem znacznie większej grupy patriotów i działaczy narodowych wokół niej skupionych. Wpływ na jego ostateczny kształt mieli przede wszystkim dwaj recenzenci, Michał Hórnik i Handrij Zejler, a także m.in. Jan Arnošt Smoler i Michał Domaška. Sam Pful, przedstawiając na posiedzeniu dnia 23 kwietnia 1851 roku stan prac nad słownikiem, stwierdza, że słownik liczy 1400 stron i jest ukończony, ale potrzeba jeszcze czasu na jego uzupełnienie. Jednocześnie zwraca się do członków z prośbą o nadsyłanie wyrazów, które uznają za ważne (ČMS 1849–1850, s. 205–206).

Na posiedzeniu Macierzy (8 czerwca 1854 roku) ustalono też formalną stronę słownika oraz zlecono druk przygotowanego przez Pfula prospektu słownika (ČMS 1856–1857, s. 54). Został on dołączony do 1. zeszytu ČMS z roku 1855.

Nie bez znaczenia jest też fakt, iż Macierz zadbała o środki finansowe na druk słownika. Udało się uzyskać wsparcie finansowe instytucji niemieckich, zaś pozostałą kwotę pokryto ze środków własnych towarzystwa (ČMS 1866, s. 406).

Przed wszystkim jednak w kręgu Macierzy Łużyckiej znalazły się osoby światłe, które zdawały sobie sprawę z ubóstwa leksykalnego górnołużycczyny i konieczności nadrobienia zaległości w tym zakresie. Wyrazem troski Macierzy o rozwój systemu leksykalnego języka górnołużyckiego jest właśnie słownik Pfula. To Macierz poczyniła właściwe kroki i stworzyła odpowiednie warunki do jego wydania.

Słownik K.B. Pfula a odrodzeniowa teoria Josefa Jungmanna

Teoretyczną podstawę słownika Pfula stanowi niewątpliwie odrodzeniowa teoria języka literackiego reprezentowana przez Josefa Jungmanna i jego szkołę. Słuszne wydaje się więc porównanie słownika Pfula ze *Słownikiem czesko-niemieckim* (*Slovník česko-němcký*, 1834–1839) Jungmanna, na którym Pful się wzorował. Obydwa słowniki powstały w okresie odrodzenia narodowego i językowego, i wykazują wiele cech wspólnych, jak chociażby pokazanie leksykalnego bogactwa współczesnego języka poprzez usunięcie germanizmów i wprowadzenie w ich miejsce zapożyczeń z innych języków słowiańskich.

Josef Jungmann dążył do stworzenia takiego języka literackiego, który sprostałby wszystkim stawianym przed nim wymaganiom, a więc spełniałby również dwie podstawowe dla języka literackiego funkcje: funkcję języka naukowego i poetyckiego⁴. Taki sam cel przyświecał K. B. Pfulowi oraz wspierającej go Macierzy. W obydwu przypadkach mamy

³ W roku 1867 ukazała się jego gramatyka *Laut- und Formenlehre der oberlausitzisch-wendischen Sprache. Mit besonderer Rücksicht auf das Altslawische*, w której kodyfikuje fonetykę i morfologię górnołużycką.

⁴ Por. T. Z. Orłowski, *Zapożyczenia polskie w słowniku Jungmanna*, Wrocław – Warszawa – Kraków 1967, s. 9.

do czynienia z dążeniem do stworzenia języka literackiego, który zaspakajałby wszystkie kulturowe potrzeby tworzącego się nowoczesnego narodu. W odradzającym się języku musiały więc znaleźć odbicie wszelkie przejawy życia społecznego, przede wszystkim zaś rozwój nauki i sztuki.

Droga obydwu leksykografów była żmudna. W przypadku języka czeskiego mamy do czynienia z przerwaniem tradycji literackiej na ponad sto pięćdziesiąt lat. Język z przełomu XVI i XVII wieku nie mógł bowiem sprostać nowym zadaniom, które przed nim stanęły. Dla języka górnołużyckiego było to zadanie dużo trudniejsze, ze względu na brak tradycji literackiej oraz bardzo niski poziom rozwoju ówczesnej leksyki. Sytuację dodatkowo komplikował wspomniany już fakt, że na górnołużyckim obszarze językowym istniały dwa języki literackie: protestancki i katolicki. Pful w swojej pracy leksykograficznej musiał więc „pogodzić” te dwa warianty, tworząc podstawę leksyki jednolitego, bezwyznaniowego języka. Pomogli mu w tym współpracownicy, będący przedstawicielami różnych dialektów, przede wszystkim zaś wspomniani już dwaj recenzenci: Handrij Zejler i Michał Hórník.

Charakterystyczne jest też to, że obydwaj leksykografowie w sposób świadomy dążyli do ożywienia słownictwa, za pomocą takich środków językowych jak neologizmy i zapożyczenia z języków słowiańskich, przy jednoczesnym usuwaniu germanizmów.

Obydwaj autorzy korzystali z tego samego wzoru leksykograficznego, a mianowicie *Słownika języka polskiego* Samuela Bogumiła Lindego. Jungmann, a za nim również Pful, stosuje za Lindem np. alfabetyczny układ haseł. Bezpośredni wpływ na koncepcję słownika Pfula ma jednak przede wszystkim słownik i odrodzeniowa teoria Josefa Jungmanna. Choć jak zauważa Ewa Siatkowska⁵, jeśli chodzi o sławizację materiału słownikowego, to wpływ Jungmanna na Pfula nie jest tak duży, jak Lindego na Jungmanna.

Ponadto zarówno Jungmann, jak i Pful stworzyli pierwsze prawdziwe opracowanie leksyki języka czeskiego i górnołużyckiego i znacząco przyczynili się do rozwoju swoich języków literackich.

Słownictwo zawarte w słowniku Pfula na tle języka epoki

Ocena leksyki zawartej w słowniku Pfula, a więc odpowiedź na pytanie, w jakim stopniu ów słownik odzwierciedla leksykę pierwszych dziesięcioleci odrodzenia narodowego, dokona się poprzez porównanie zasobu leksykonu z językiem ówczesnej prasy, a właściwie z niewielkim jej wycinkiem. Materiał wyekscerpowano bowiem z dwóch roczników „Tydzieńskich Nowin”⁶ (dalej skrót: TN) z lat 1851 i 1853, a więc sprzed wydania słownika (słownik wydany został w siedmiu zeszytach w latach 1857–1866). Jest to praca tyleż pasjonująca, co żmudna, a przede wszystkim niezwykle czasochłonna, stąd ograniczenie tekstów źródłowych do dwóch roczników. By dokonać takiej oceny nie wystarczy bowiem wyłącznie ekscerpca słownictwa z objaśnieniami nawiasowymi, co postuluje Tadeusz Le-

⁵ E. Siatkowska, *Sławizmy u Lindego, Jungmanna i Pfula w ujęciu porównawczym*, „Bohemistyka” 1–4/2008, s. 176.

⁶ „Tydzieńskie Nowiny” (zapis oryginalny: Tydžeńské Nowiny) były kontynuacją tygodnika „Tydzieńska Nowina” H. Zejlera (1842–1848) i ukazywały się w latach 1849–1853 pod redakcją J. A. Smolera.

waszkiwicz⁷. Zaproponowana przez Lewaszkiewicza metoda, jest niewątpliwie bardzo efektywna, ze względu na fakt, że w bardzo krótkim czasie (umożliwia to stosunkowo dobra widoczność nawiasów w tekście) pozwala zebrać niezwykle bogaty materiał leksykalny oraz przeprowadzić badania statystyczne, które w jakimś stopniu pomogłyby w ocenie roli prasy górnołużyckiej w rozwoju leksyki tego języka. Jest to z pewnością metoda, którą warto podjąć w badaniach nad słownictwem prasy górnołużyckiej. Jednakże w przyjętej w niniejszym artykule perspektywie ta uproszczona metoda ekscerpcji materiału jest niewystarczająca.

Intencją autorki artykułu jest pokazanie, jak w praktyce realizowana była odrodzeniowa teoria języka w pracy leksykograficznej, jaką jest słownik Pfula. Chodzi o pokazanie pewnych zjawisk i tendencji w kształtowaniu górnołużyckiej leksyki drugiej połowy XIX wieku na tle ówczesnej normy realizowanej w tekstach prasowych. Dlatego też rezygnuje się z danych liczbowych odnoszących się do częstotliwości występowania danego wyrazu czy połączenia, a konkretne zjawisko ilustrują wybrane, ciekawsze jednostki leksykalne⁸.

Słownik Pfula (skrót: Pf) potwierdza obecność w czasopiśmie względnie starszą warstwę zapożyczeń (przede wszystkim z języka czeskiego, rzadziej polskiego lub pożyczki ogólnosłowiańskie), która została wprowadzona do języka górnołużyckiego zapewne po 1840 roku i używana w języku górnołużyckim przed wydaniem słownika⁹. Choć stan leksykografii górnołużyckiej do połowy XVIII wieku uniemożliwia jednoznaczne stwierdzenie, które z zarejestrowanych wyrazów były znane jeszcze przed rokiem 1840, to wydaje się, iż fakt, że Pful nie sygnalizuje ich w słowniku stosownym skrótem jako zapożyczenia, świadczy o tym, że chodzi właśnie o starszą warstwę pożyczek, a przynajmniej autor słownika traktuje je jako w pewnym stopniu już zdomowione. Przekonujące są również dane statystyczne zaprezentowane przez Lewaszkiewicza¹⁰. W prasie ta leksyka notowana jest jednak bardzo różnie. Mogą to być jednostki bez objaśnień nawiasowych, np.: *předsydstwo* 51/3; *sejm* 51/3; *dusyk* 51/23; *Rakuska, rakuski* 51/3; *přirodopis, zemjopis* (por. Pf. *zemjepis*), *hudźba, ryčnica* 51/286; *přistaw* 51/390; *Wuherska* 51/3; *městopředsyda* 51/94; *knihownik* 53/257; *knihownja* 53/281; *knihornja* 53/310. Często jednak pojawiają się one również z objaśnieniami nawiasowymi (rzadziej wprowadzane spójnikiem *aby/abo* 'albo'), przy czym odpowiednikami haseł w objaśnieniach nawiasowych mogą być zarówno wyrazy lużyckie, będące zaadaptowanymi pożyczkami niemieckimi, jak i wyrazy niemieckie, np. *wosoba (paršona)* 51/11; *dźiwadło (theatr)* 51/180; *wěža (tórma)* 51/227; *plášć (mantel)*

⁷ T. Lewaszkiewicz, *Rola prasy górnołużyckiej z lat 1842–1853 w kształtowaniu słownictwa języka literackiego (Rekonosans badawczy)*, [w:] *Uwarunkowania i przyczyny zmian językowych*, Warszawa 1994, s. 74–75.

⁸ Materiał leksykalny prezentowany jest w pisowni współczesnej; przykładowo podaje się jedną lokalizację wyrazu – cyfra przed ukośnikiem oznacza rok poświadczenia w „Tydzęnskich Nowinach”, zaś cyfra po ukośniku stronę.

⁹ Stwierdzenie na podstawie wyników badań zaprezentowanych w pracach: T. Lewaszkiewicz, *Rola prasy górnołużyckiej z lat 1842–1853 w kształtowaniu słownictwa języka literackiego (Rekonosans badawczy)*, [w:] *Uwarunkowania i przyczyny zmian językowych*, Seria „Język na pograniczach”, nr 11, SOW, Warszawa 1994, s. 71–85, G. Stone, *Lexical Changes in the Upper Sorbian Literary Language during and following the National Awakening*, „Lětopis” 1971 / A. Rjad, s. 1–127 oraz H. Jentsch, *Die Entwicklung der Lexik der Obersorbischen Schriftsprache vom 18. Jahrhundert bis zum Beginn des 20. Jahrhunderts*, Bautzen 1999.

¹⁰ Zob. T. Lewaszkiewicz, *op. cit.*, s. 80.

51/276; *pokladnica (kasa)* 51/404; *poklad (šac)* 53/18; *měšćanosta (Bürgermeister)* 51/3; *hudźba (Musik)* 51/90; *sywjerny (Nord-)* (por. Pf. *sewjerny*) 51/4; *rostliny (Pflanzen)* 51/21; *powjetr (Luft)* 51/28; *wjetr (loft)* 53/281; *čerstwy (frisch)* 51/28; *zahon (Acker)* 51/156; *sejm (Landtag)* 51/153; *postawa (Bildfäule)* 51/153; *rakuski (österreichisch)* 51/3, *Rakusy (Österreich)* 51/3; *močowy (urinowy)* 51/20; *ćěleso (Körper)* 51/20; *dusyk (Stickstoff)*, *ćekaty (flüchtig)*, *ćekata łuhowa sól (flüchtiges Laugensalz)* 51/20; *wustajeńca (Ausstellung)* 51/123; *wustawa (Verfassung)* 51/178 i *wustawa (Constitution)* 51/340; *přistaw (Hafen)* 51/228; *narodność (Nationalität)* 51/306; *kótwica (Anker)* 51/310; *kislik (Sauerstoff)* 51/331; *wobraz (bilda)* 51/395; *pěškowc (Sandstein)* 51/407; *wobsadka (Besatzung)* 53/12; *přiroda (natura)* 51/259; *přikład (heksempel)* 51/172; *zdźělanosć (Bildung)* 53/85; *zdźěłany (gebildet)* 53/173; *hladadło (špihel)* 53/173 (zapożyczenie z języka dolnołużyckiego); *two-ry (Waaren)* 51/20; *poschod (šos)* 51/380; *popjelnica (urna)* 53/202; *zakład aby grunt* 51/407; *mjeńšina (minuta)* 51/228; *rjemesło (handwerk)* 53/290; *póslanc (Gesandte)* 51/364; *wjeno (Mitgift)* 53/160.

Niektóre zarejestrowane w TN wyrazy pojawiają się w słowniku Pfula nie jako osobne hasła, ale jedynie w materiale ilustrującym użycie innego wyrazu, np. odnotowany wyraz *zličbowanje (rachnonka)* 51/322 pojawia się w słowniku przy hasle *klasć* w przykładzie użycia *zličbowanje klasć, položiť* ‘Rechnung legen’. Podobnie jak *přestónčnik (Sonnenschirm)* 53/272 w hasle *slónčnik*. Z kolei wyraz *wumělstwo* 53/36 występuje jako synonim przy hasle *khumšt*, zaś jako osobne hasło Pful podaje w tym znaczeniu *wumjerstwo* oraz *wumjeř*, natomiast w dodatku do słownika: *wumjelec, -lski = wumjeř, -řski* (por. *wumělcow (kumštarjow)* 51/250). Podobnie jest w przypadku wyrazu *welryba (Wallfisch)* 53/315, który pojawia się jako synonim wyrażenia *walska ryba* przy hasłach: *ryba, walska ryba* oraz *wobli*, a także wyrazu *předěšćnik (Regenschirm)* 53/214, który pojawia się w słowniku jako: *dešćnik = předěšćnik*.

W słowniku Pfula odnajdujemy również nowszą warstwę pożyczek zarejestrowaną w TN. Pozwala to stwierdzić fakt, iż są one sygnalizowane przez autora słownika jako zapożyczenia (najczęściej czeskie). Chodzi o takie nieliczne odnotowane w TN wyrazy, jak np.: *socha (statua)* 51/180; *stan (celt)* 53/37; *činohra* 53/64; *widźina (ideal)* 53/117; *póda (Boden)* 53/44. Ciekawym przykładem jest tu wyraz *činohra*, który Pful oznacza skrótem Č jako bohemizm, natomiast w TN nigdy nie pojawia się on jako hasło z objaśnieniem nawiasowym, a więc w tym czasie musiał być już w dużym stopniu zadomowiony w języku górnołużyckim.

Pful rejestruje również obecne słownictwo rodzime, pojawiające się w TN często z objaśnieniami nawiasowymi, np.: *swojba (familija)* 51/305; *dwórnišćo (Bahnhof)* 51/178 czy *časnik (zeger)* 51/28.

Słownik Pfula potwierdza częściowo również występujące w TN germanizmy. W słowniku są one opracowane bądź jako osobne hasła, bądź pojawiają się jako synonimy nowych wyrazów, np. *dźělbračće* 53/199; *kumšt* 51/157 (por. Pf. *khumšt*); *lóft (powětr)* 51/414; *štrafa* 51/414 (por. Pf. *štrafa = khostanje* oraz *štrafować khostać*); *tawzynt* 51/414 (por. Pf. *tawzynt, tawzynči, besser: tysac, tysači*); *dwěler (cwyfyer)* 53/19 (por. Pf. *cwofl = cwyfel, cwyfel/cwyfl*, a ponadto *cwoflity i cwoflować*) oraz *keklija* 53/342 jako synonim *dźiwadła*.

W leksykonie widać pewien nadmiar słownictwa w stosunku do zebranego materiału z TN. I tak oprócz zarejestrowanego hasła *zdźělanosć (Bildung)* 53/85 Pful notuje w tym

znaczeniu również *zdźężlanje*, oprócz *njedostatk* (*Mangel*) 53/ 280 – *brach* i *fal* (obydwa wyrazy są germanizmami; ponadto znajdziemy tu derywaty *falować* i *falowanie* oraz *po-brachować*), oprócz *lódźnik* (*matrofa*) 53/13 – *namorjan*.

W słowniku Pfula nieodnotowane zostały natomiast dosyć liczne w tych dwóch rocznikach TN internacjonalizmy. Chodzi tu o takie wyrazy, jak m.in.: *animaliski*, *vegetabiliski*, *mineraliski*, *organiski* 51/203; *grichiski* 51/352; *stylistika*, *filosofija*, *logika*, *psychologija*, *statistika*, *matematika*, *chemija*, *mechanika*, *coologija*, *botanika*, *mineralogija*, *geologija*, *technologija*, *stenografija* 51/286; *fyzika*, *technika* 53/19; *chemikar*, *chemiski* 51/20; *klima* (*ćopłosće a zymy krajiny*) 53/100; *direkcija* 53/142; *epigramm*, *statua* 53/172. Widać, że przeważnie są to rzeczowniki i przymiotniki dotyczące różnych dziedzin nauki. Wśród zebranego słownictwa jest też wiele nazw dotyczących mitologii, np. *mythologija* 51/351; *Jupiter*, *Saturnus*, *Neptunus*, *Pluto* 51/352; *Vesta*, *Minerva*, *Athena*, *Mars* 51/358; *Mercurius*, *Apollo* 51/367; *Diana*, *Venus* 51/375.

Pful proponuje w to miejsce bądź zapożyczenia z języka czeskiego, bądź neologizmy własne, często utworzone na wzór odpowiedników czeskich¹¹. Oto zarejestrowane w słowniku przykłady: *dušewěda* ‘Seelenlehre, Psychologie’ (czes. *duševěda*), *dušewědný* ‘psychologisch’ (czes. *duševědný*); *prawomysl* ‘Logik’ (czes. *pravomysl*); *dźělnistwo* ‘Scheidekunst, Chemie’ (czes. *dílnictví*); *dźělnik* ‘Chemiker’ (czes. *dělník*); *hiboměrstwo* ‘Mechanik, Bewegungsmessung’ (czes. *hyboměrictví*); *strójnistwo* ‘Mechanismus; Mechanik’ (czes. *strojnictví*); *mysleństwo* ‘Denklehre, Logik’ (czes. *myslitelstvo*); *statopis* ‘Statistik’ (czes. *státopis*); *roślinarstwo* ‘Botanik, Pflanzenkunde’ (czes. *rostlinnictví*); *podnebjó* ‘Klima’ (czes. *podnebí*) *njerostski/njerostlinski* ‘Mineral-, mineralisch’ (czes. *nerostopisný*); *żiwjećowy/żiwjatowski* ‘animalisch’ (czes. *živočišný/živočišný*); *strójski* ‘Organ-, organisch’ (czes. *strojový/strojovný*); *Widoń/Wodoń* ‘Neptun’ (czes. *Vidloň/Vodoň*); *Rjanopani* ‘Venus’ (czes. *Krasopani*); *Kralowc* ‘Jupiter’ (czes. *Královec*).

Często zdarza się, iż Pful w tym samym znaczeniu podaje kilka odpowiedników, np. w znaczeniu ‘Mineralogie’ – *njerostopis* i *njerostowstwo* (czes. *nerostopis/nerostectwo*); ‘Mythologie’ – *bajepis*, *bajstwo*, *basnistwo* oraz *naboženstwo* (czes. *bajepis/bajesłóvi*), ‘Philosophie’ – *lubomudrosć*, *mudrolubosć*, *mudrostwo* i *mudrowstwo* (czes. *libomudrost/mudrolibost/mudrolibectví/náboženství*).

Niekiedy internacjonalizmy pojawiają się wraz z odpowiednikami łużyckimi, np. *muziki aby hudźby* 51/367; *lěkarstwa aby medicyny* 51/367; *astrologije aby hwjezdarstwa* 51/367; *agrikulturstwo (ratarstwo)*, *labolatorije (dźěłarnje)* 53/27; *theologije abo bohawu-ćenosćje* 51/236; *literatura (pismowstwo)* 53/76; *thermometer z čornej kulku (ćopłómjer)* 51/241–42. W słowniku odnotowano wszystkie te odpowiedniki.

Pful nie rejestruje również licznych kompozytów, połączeń wyrazowych, a także wyrazów będących zapewne neologizmami redaktorów, np. *ručne počónki* (*Handdarlehne*) 51/2; *krupobicezawěsćace towarstwo* (*Nagelschädenversicherungsgesellschaft*) 51/9; *zaćahowacy wobłěkar* (*Schnürleib*) 51/28; *nabóžna swoboda* (*Religionsfreiheit*) 51/51; *šwabelowa kisatosć* (*Schwefelsäure*) 51/171; *skoto- a płodohlad* (*Thier- und Productenschau*) 51/262; *ćělnica* (*Todtenhalle*) 51/276; *postank* (*Zustand*) 51/277; *płodosćěha* (*Fruchtfolge*), *płododružiny* (*Fruchtarten*), *popłód* (*Nachfrucht*) 51/318; *domowy rjad* (*Hausorden*)

¹¹ Wszystkie przykłady pochodzą ze słownika Jungmanna: J. Jungmann, *Slovník česko-německý*, Praha 1835–1839, wyd. ACADEMIA, Praha 1989–1990.

51/372; *přirodowy zakon* (*Naturgesetz*) 53/36; *předhorina* (*Vorgebirge*) 53/147. Jak widać z prezentowanego materiału, bardzo często chodzi o kalki z języka niemieckiego.

Zgromadzony materiał pokazuje, że słownik Pfula w dość dużym stopniu odzwierciedla rozwój słownictwa górnołużyckiego w pierwszych dziesięcioleciach odrodzenia narodowego. Obejmuje on bowiem nie tylko słownictwo minionych stuleci, ale również neologizmy i zapożyczenia z języków słowiańskich (głównie czeskiego), które pojawiły się w języku górnołużyckim w latach czterdziestych i pięćdziesiątych. Rejestruje także niektóre starsze germanizmy. Widać natomiast pewien nadmiar propozycji leksykalnych Pfula w stosunku do materiału z TN, co traktować trzeba przede wszystkim jako wyraz świadomego dążenia do ożywienia i wzbogacenia górnołużyckiej leksyki.

Należy tu zaznaczyć, że redaktorzy TN nie zawsze konsekwentnie wprowadzali objaśnienia nawiasowe, por. *rjad* (*Orden*) *čorneho worła* (*Adler*) 51/10; *rjad* (*Orden*) *čorneho worła* (*hodlerja*) 51/209; *rjad* (*Orden*) *čerwjeneho wórła* 51/233; *rjad abo orden čorneho worjoła* (*hodlerja*) 53/375 oraz bez objaśnienia *hodler* 51/348. Niekiedy nawet na tej samej stronie brak konsekwencji, np. *hammeršlag* (*sudra*), a w następnym zdaniu *sudra* (*Hammer Schlag*) 53/28 (w tym znaczeniu Pful notuje *wotražki*).

Przykłady odnotowane w TN pokazują nie tylko brak konsekwencji redaktorów, ale jak się wydaje również i to, że kształtująca się w drugiej połowie XIX wieku górnołużycka leksyka była bardzo labilna. Niekiedy bowiem redaktorzy podają różne odpowiedniki tego samego terminu niemieckiego, por. *postawa* (*Bildsäule*) 51/153 oraz *sochi* (*Bildsäulen*) 51/188 (Pful notuje obydwa wyrazy jako bohemizmy, ale różnicuje ich znaczenie, por. *póstawa* ‘Statur; Positur’ i *socha* ‘Säule; Statue’). Podobnie *němski zwjazk* (*Deutsche Bund*) 51/3 i *němske zjednoćenstwo* (*Deutsche Bund*) 51/298 (Pful w znaczeniu ‘Bund’ notuje *zwjazk* oraz *spolk* i *zawjazk*).

Ta niestabilność nowego słownictwa tłumaczyć może fakt pewnego nadmiaru leksykalnego w słowniku Pfula. Oprócz świadomego i programowego dążenia do wzbogacania słownictwa rozwijającego się języka, możemy bowiem mieć do czynienia z odzwierciedleniem stanu faktycznego. Należy przypuszczać, iż jakaś część słownictwa zarejestrowanego przez Pfula mogła funkcjonować przez pewien czas w języku, a następnie jako rzadko używana została z niego wyparta.

Trudno ocenić dziedzictwo leksykalne Pfula bez szczegółowych opracowań materiałowych, ale jak pokazał T. Lewaszkiewicz¹² na przykładzie odnotowanych w słowniku Pfula (a także Rězaka¹³ i Krala¹⁴) formacji *nomina loci*, znaczna część wyekscerpowanych neologizmów – jak to określił autor¹⁵ – „weszła jednak do krwioobiegu językowego”. Nie zawsze więc propozycje leksykalne, uznawane często za formacje sztuczne, okazują się zbyteczne.

Lužiski serbski słownik Křesćana Bohuwěra Pfula jest efektem, a jednocześnie źródłem odradzającego się w XIX wieku jednolitego literackiego języka górnołużyckiego. Pracę

¹² T. Lewaszkiewicz, *Dziedzictwo leksykalne epoki Pfula i Smolera we współczesnej górnołużycczyźnie (na przykładzie formacji z zakresu apelatywnych nazw miejsc)*, „Lětopis“ 1986 / Rjad A, s. 20–24.

¹³ F. Rězák, *Němsko-serbski wšowědny słownik hornjołužiškeje rěče*, Bautzen 1920.

¹⁴ J. Kral, *Serbsko-němski słownik hornjołužiškeje serbskeje rěče*, Budyšin 1927.

¹⁵ T. Lewaszkiewicz, *op. cit.*, s. 24.

Pfula należy ocenić pozytywnie, ze względu na wkład w kształtowanie górnołużyckiej leksyki i stworzenie podstaw górnołużyckiej leksykografii. Słownik prezentuje leksykalne bogactwo literackiej górnołużycczyzny i niewątpliwie stanowi on cenne źródło do historii tego języka.

Bibliografia

- Jentsch H., *Die Entwicklung der Lexik der Obersorbischen Schriftsprache vom 18. Jahrhundert bis zum Beginn des 20. Jahrhunderts*, Bautzen 1999.
- Jungmann J., *Slovník česko-německý*, Praha 1835–1839, wyd. ACADEMIA, Praha 1989–1990.
- Lewaszkiewicz T., *Dziedzictwo leksykalne epoki Pfula i Smolera we współczesnej górnołużycczyźnie (na przykładzie formacji z zakresu apelatywnych nazw miejsc)*, „Lětopis“ 1986 / Rjad A, s. 20–24.
- Lewaszkiewicz T., *Rola prasy górnołużyckiej z lat 1842–1853 w kształtowaniu słownictwa języka literackiego (Rekonesans badawczy)*, [w:] *Uwarunkowania i przyczyny zmian językowych*, Seria „Język na pograniczach”, nr 11 SOW, Warszawa 1994, s. 71–85.
- Orłóś T.Z., *Zapożyczenia polskie w słowniku Jungmanna*, Wrocław – Warszawa – Kraków 1967.
- Pful K.B., *Lužiski serbski słownik*, Budyšin 1866 (wydanie fotooffsetowe 1968).
- Siatkowska E., *Slawizmy u Lindego, Jungmanna i Pfula w ujęciu porównawczym*, „Bohemistyka” 1–4/2008, s. 159–182.
- Stone G., *Lexical Changes in the Upper Sorbian Literary Language during and following the National Awakening*, „Lětopis“ 1971 / Rjad A, s. 1–127.

RENATA BURA

K.B. Pful's "Lužiski serbski słownik" as a "revival" dictionary

Summary

Published in 1866, "Lužiski serbski słownik" compiled by Křesćan Bohuwěr Pful was completed as a result of cultural and national revival of Slavic Lausatians and constitutes the first reliable work on the lexis of the Upper Sorbian language.

A comparison of the lexical corpus constituting this dictionary with the language used in the press of the time (the material has been excerpted from two year's issues of the weekly "Tyždenska Nowina" (Weekly messages) published in 1851 and 1853) seems to be sufficient enough to evaluate the lexis included in the Pful's dictionary and to provide an answer to what extent this lexicon recorded the vocabulary of the first decades of the national revival. A juxtaposition of the material demonstrates that the Pful dictionary largely reflects the development of the Upper Sorbian language in the latter half of the nineteenth century, for the material encompasses not only the vocabulary of the past centuries but also contemporary loans and borrowings from the Czech language, less frequently from Polish or, generally Slavic loans, to be found in the press. Pful also records a number of older Germanisms.

Interestingly enough, the dictionary does not include words that are used internationally though they are quite frequent in the issues of "Tyždenska Nowina". Pful replaces them with his propositions of either borrowings from the Czech language or neologisms of his own, often modeled after their Czech counterparts. The dictionary also lacks numerous compounds, collocations and the words that had been apparently coined by the editors of the weekly (oftentimes loan translations from German, e.g. płododružiny (Fruchtarten)). The Pful's dictionary is also characterized by a certain discernible excess of lexical propositions of the author himself as compared to the

---

actual material excerpted from the publication. The above should be rather treated as an expression of the author’s deliberate attempt to enliven and enrich the Upper Sorbian lexis at the time of the awakening of Sorbian consciousness.

Keywords: Upper Sorbian language, Upper Sorbian lexis, Czech-Upper Sorbian language contacts, borrowings and language loans

